

Kéri Katalinegyetemi docens
PTE Tanárképző Intézet

Az iszlám neveléstörténet kutatásának és tanításának szükségességéről

„Egyetemes” neveléstörténet-írásunk eredményei és hiányosságai

A neveléstörténet a történelem, a művelődés- és társadalomtörténet keretei között vizsgálható és értelmezhető diszciplína, amely a neveléstudományok által felvetett kérdésekre keres múltbeli válaszokat, a pedagógia történetét kutatja a lehető legszélesebb értelemben, támaszkodva más tudományok eredményeire és kutatási módszereire. (1) Határozottan állíthatjuk azonban, hogy a magyar és nemzetközi neveléstörténet-írás minden eredménye és erőfeszítése ellenére a neveléstörténeti kutatások mindmáig nem vezettek el a múlt komplex feltáráshoz, és nem nyújtanak elégséges és helytálló kapaszkodókat a megalapozott jövő-tervezés szempontjából.

Az alig másfélszáz évet „megélt” tudományág napjainkban is döntően megmaradt a diakrón vizsgálódások szintjén, bár kétségkívül örvendetes, hogy az elmúlt évtizedekben mind hazánkban, mind pedig külföldön több szinkronisztikus feltárás indult. A történetírói, antropológiai, filozófiai, szociológiai és más tudományos iskolák tanításai, szemlélete és kutatási módszerei csak lassan, gyakran véletlenszerűen vagy esetlegesen jutnak el a neveléstörténeti kutatókhoz, ha egyáltalán odaérnek.

Magyarországon (is) ennek okait egy olyan, neveléstörténet-írásunk historiográfiáját feltáró kutatás világíthatná meg, amelynek fontosságáról az elmúlt években több kutató is szólt (például Mészáros István, Zsolnai József). Ezen vizsgálódás elvégzése régi hiányossága és adóssága a magyarországi pedagógiai gondolkodásnak. Ezt a kutatást elsősorban (történetész végzettségű) neveléstörténészek hajthatnák végre. Alapos és mélyreható historiográfiai vizsgálódások nélkül, részeredmények birtokában is látszik azonban az a tény, hogy a magyarországi neveléstörténészek az elmúlt másfélszáz évben Európa- és Észak-Amerika-centrikus egyetemes neveléstörténetet műveltek. Ennek legfőbb oka feltehetően abban keresendő, hogy ebben – a tudománytörténet szempontjából „rövid” időciklusban – kutatóink (érthető módon) legfontosabbnak tartották a magyar neveléstörténet lehető legalaposabb feltárást, és a nemzetközi szintér forrásaiból csak azokat a kútfoket választották ki, gyűjtötték össze és értelmezték, amelyek hatással voltak hazánk neveléstörténetének alakulására. Le Goff szerint mindez magának a történettudomány alakulásának a 19. századi törekvéseiből eredeztethető: a történeti kutatások nemzeti keretei „elfedték az elengedhetetlen mélységű, magasságú és szélességű perspektívákat, és akadályozták az érvényesülésüket.” (2) Emellett nyilvánvalóan meghatározó volt a kutatók szemléletmódjának alakulását illetően többek között egy-egy korszak tudományos és politikai irányzatainak hatása, személyes indíttatásuk, világnézetük, neveltetésük, nyelvtudásuk, sőt még nemük is.

A 20. század utolsó évtizedében országunk különböző kutatóhelyein egyaránt megfigyelhető volt a problémátörténeti témák hangsúlyossá válása, a kutatott témák spektrumának kiszélesedése – összhangban a világban tapasztalható kutatási törekvésekkel. Kontinensünk és más földrészek népeinek eddig kevésbé ismert és kutatott neveléstörténete azonban hazánkban csak lassacskán kerül az érdeklődés fókuszába, pedig a külföldi kutatások és publikált eredmények irányt mutatóak lehetnének (például francia (3),

mexikói (4) stb. szintézisek). Nehezíti a tájékozódást napjainkban az a tény, hogy neveléstörténeiseink közül kevesen tudják nyomon követni az angolszász nyelvterületen kívül eső kultúrák szakirodalmát, így nem, vagy csak lassan, a késlekedő fordítások nyomán épül be a francia, spanyol, olasz, orosz, kínai, arab és más világnyelven írt információö-zön, nem is beszélve a ritka, kevesek által ismert nyelven írott tanulmányokról. (E tény egyébként nem csupán az Európán kívüli népek történetének megismerését nehezíti, hanem gyakorta a földrészünkön, sőt a szomszédságunkban élő etnikumok nevelés- és művelődéstörténetének kutatását is ellehetetleníti. A történeti Magyarország illetve az államunkkal ma határos országokban élő népek kultúrájának megismerése is több eredményt mutathatna fel, ha neveléstörténeiseink közül többen ismernék a horvát, szlovák, román, szerb vagy ukrán nyelvet.)

A neveléstörténeti szemléletváltás kapcsán kívánatos volna több olyan vita-fórum, információcsere, közös kutatás, amely során a magyarországi (és külföldi) neveléstörténeteszek jobban megismernék egymás kutatásait és közös programokat dolgoznának ki – többek között az Európán kívüli népek neveléstörténetének vizsgálata kapcsán. E kutatási irány a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézetében az elmúlt években kezdett körvonalazódni.

Az iszlám kultúra európai megítélése

Ma, amikor a világon több, mint 1,1–1,2 milliárd ember (vagyis az emberiség egyharmada, ezen belül kontinensünkön is sok millió hívő) muszlimnak vallja magát, elképzelhetetlennek látszik az, hogy egy szintézisre törekvő, egyetemes vallástörténeti műből kifelejtődjön az iszlám civilizáció bemutatása. Az „egyetemesnek” nevezett neveléstörténet-írásban viszont hazánkban ma is túlnyomórészt megiratlan az iszlám nevelés- és művelődés történetéről szóló fejezet. Ez pedig több okból is érthetetlen. Egyrészt például amiatt, mert a keresztény (középkori) Európa kultúrája, a keresztény-zsidó-muszlim kultúrkör közötti kölcsönhatások és azok következményei nem tárhatóak fel enélkül. Másrészt – történeti érdeklődés nélkül is – azért lehet fontos az iszlám nevelés- és művelődéstörténet kutatása, mert az egyik legjelentősebb hatású és leggyorsabban terjedő, immár a világ minden kontinensén jelenlévő vallásról van szó, amelynek megtartásában és erősítésében óriási szerepet és hangsúlyt kap a nevelés.

A „Nyugat” (és e fogalom alatt jelen esetben Magyarország is értendő) iszlámellenesége vagy e vallással szemben mutatott érdektelensége, a rendkívül sokszínű muszlim kultúra jelenségeinek és értékeinek ignorálása vagy háttérbe szorítása illetve félreértelmezése nem új keletű probléma kontinensünkön, ám napjainkban jelentős mértékben felerősödött ez a tendencia. A tragikus amerikai merényletsorozat felkorbácsolta az indulatokat, és a médiában meglehetősen sok, az iszlám vallás alaptanításait félreértelmező, tévhiteken alapuló, olykor az egész iszlám világot bűnösnek kikiáltó megnyilatkozás hangzott el. A hosszabb távú béke azonban elképzelhetetlen a kultúrák, vallások közötti párbeszéd kiszélesítése nélkül. II. János Pál pápa nemrégiben Damaszkuszban tett kijelentései, az iszlám egyetemekkel már meglévő és kiépítendő tudományos kapcsolatok egyaránt jelzik az iszlám kultúra „hagyományos” megítélését felülvizsgáló szemléletváltást.

Meglehetősen hosszú múltra (jószerivel az iszlám kultúra kialakulásának századaig visszavezethető históriára) tekint vissza ez a nehezen meghaladható „hagyományos” szemlélet, mely mélyen beivódott a „nyugatiak” (európaiak és észak-amerikaiak) közgondolkodásába. (5) Karen Armstrong szerint, aki a Közel-Kelet kiváló ismerője, mindez érthető, hiszen a középkori Európa évszázadokon át nem tudott felülkerekedni az iszlám virágzó és dinamikus kultúráján, és – vallási okokból is – a muszlimok (maga Mohamed) lettek a nyugati civilizáció legfőbb ellenségei. (6) Európában való jelenlétük, mely a kulturális-gazdasági kapcsolatokon kívül véres harcokkal tarkított volt évszázad-

okon át (Nyugaton az arab-berber jelenlét, Dél-Kelet-Európában a török hódítások), és nyilván az európaiak ez utóbbi „kollektív élménye” (a muszlimokkal szemben érzett félelem) bizonyult maradandóbbnak. Ráadásul az iszlám fundamentalista irányzatok tanításai és cselekedetei, ezen körök „Nyugat-ellenessége” is rémisztőleg hatnak napjainkban is az amerikai és európai emberekre, jóllehet, óriási hiba a „radikális muszlim mozgalmakat az iszlám egészével azonosítani”. (7)

Külföldi kutatások a muszlim nevelés és művelődés történetéről

Nyugat-Európában, Észak-Amerikában és a muszlim országokban az elmúlt évszázadban számos könyv és tanulmány került publikálásra, melyek az iszlám nevelés- és művelődéstörténet kutatása nyomán születtek. A kutatók nagy figyelmet fordítanak a muszlim iskola- és oktatástörténet, az iszlám világ pedagógiai gondolatainak tanulmányozására. Ez a kutatás több, mint múltra koncentráló feltárás: a muszlim nevelés lényeges vonásai, annak vallásos meghatározottsága, ennél fogva céljai és alaptanításai az évszázadok során szinte nem is változtak, inkább csak az oktatást segítő eszközök, intézmények, módszerek igazodtak az újabb korok követelményeihez.

A neveléstörténeti munkák között alapműnek számít ‚Tritton Materials on Muslim Education in the Middle Ages’ (1957) és ‚Dodge Muslim Education in Medieval Times’ (1962) című munkája, melyek egyaránt a középkori iszlám világába kalauzolnak el. Mindkét gyűjtemény forrásválogatásként is felfogható.

Az újabb idők kutatói közül kiemelkedik George Makdisi neve, aki sokat fáradozik azon, hogy kidolgozza azokat az értelmezési kereteket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a középkori iszlám és keresztény világ egyes nevelési-oktatási jelenségeit, intézményeit, fogalmainak összevegyjük. Az ő írásaiból kiindulva a témához újabb adalékokkal szolgált több tanulmányában A. L. Tibawi.

A spanyolországi kutatók közül számos foglalkozott az (al-andalúzi) iszlám kultúra történetével. Asín Palacios, Millás Vallicrosa, Menéndez Pidal, García Gomez és Sanchez Alborno irásaikban az oktatástörténetet is érintették. A spanyolországi iszlám neveléstörténet máig legteljesebb feldolgozását Ribera y Tarrago adta a La enseñanza entre los musulmanes españoles című művében, 1893-ban.

Idegen nyelven számos elsődleges forrás is rendelkezésünkre áll a téma tanulmányozásához, például az-Zarnúji, Ibn Sza‘id, al-Farábi, Ibn Szína és mások művei, melyeket oktatási célból illetve az oktatásról írtak. Magyar nyelven a Korán szövegrészletei, a hadisz fragmentumai, továbbá Ibn Khaldún, Ibn Tufail, Ibn Battúta és más utazók művei emelhetők ki, mint pedagógiatörténeti értelemben is fontos források. A tanulás tartalmának, az iszlám oktatási anyag mibenlétének megértése kapcsán a nagy muszlim tudományrendszerezők művei is haszonnal forgathatóak.

Az iszlám a magyarországi neveléstörténet-írásban

A magyarországi neveléstörténeti kutatók az utóbbi évekig meglehetősen keveset foglalkoztak az iszlám nevelés történetével. Bár a 17. század közepén Apáczai Csere János még pontosan tisztában volt a muszlim kultúra és az arab nyelvű tudományos művek nagy jelentőségével, és keresztény társainak is ajánlotta a görög, latin, héber nyelv tanulmányozása mellé az arabot, a 19. századra alig maradt nyoma az ilyenfajta gondolkodásnak jeles pedagógusaink körében. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a 19-20. század fordulóján az iszlám nevelés történetének és jelenének a bemutatása sokkal jelentősebb helyet foglalt el a hazai pedagógiai lexikonokban és egyetemes neveléstörténeti könyvekben, mint az azt követő évszázadban. Verédy Károly, Fináczy Ernő és a 100 évvel ezelőtt élt több más pedagógiai gondolkodónk és szakírónk szinte kizárólag az igen tehet-

séges Kelet-kutató, Goldziher Ignác írásait felhasználva írt az iszlámról. (A 20. századi magyar történettudomány „furcsasága” az is, hogy magát Goldziher is, akinek művein nevelkedett az egész nyugati világ szinte minden orientalistája, hazánkban csak napjainkban kezdik újra felfedezni, hála például Simon Róbert munkáinak.)

A 20. század végének magyar neveléstörténeti munkái és szakfolyóiratai gyakran – fedelve a 100 évvel korábbi kezdeményezéseket – szinte egyáltalán nem vagy nem tudományos igényvel említik az iszlámot. (Az ókor időszakát kivéve egyébként a többi Európán kívüli kultúrával is hasonlóképpen mostohán bánnak a neveléstörténészek és pedagógiai szakírók.) Napjaink eseményei, valamint a 21. század tág értelemben vett kihívásai és feladatai, az emberiség egésze előtt álló, csakis együttesen és egymás tudását felhasználva megoldható (enyhíthető) problémái azonban gyökeres szemléletváltást sürgetnek a neveléstörténetet illetően is.

Az iszlám nevelés- és művelődéstörténet tanítása és kutatása a PTE Tanárképző Intézetében

A tanárképzés megújítására irányuló program keretében a Pécsi Tudományegyetem Tanárképző Intézetében 1995-től zajlik a neveléstörténet oktatásában és kutatásában szükséges szemléletváltás történet. Ez a folyamat egyes helyi kollégák és diákok, valamint külső szakemberek közreműködésével zajlik, és – a szinkronisztikus kutatások fokozott hangsúlyozása keretében – ennek részét képezi az Európán kívüli népek nevelés- és művelődéstörténetéről szóló elsődleges és másodlagos források gyűjtése, fordítása és értelmezése. (8) Az alapórák tartalmának bizonyos módosulása, művelődéstörténeti kurzus hangsúlyozott iszlám világkép-elemzési résszel és különböző speciálkollégiumok megjelenése (9), andalúziai szakmai gyakorlat (10), OTKA kutatás (11) és kötetekben (12), pedagógiai folyóiratokban megjelent publikációk, konferencia-előadások vagy azok részletei (13), hallgatói szakdolgozatok, diákok által készített referátumok, fordítások jelzik az eddigi eredményeket.

A helyszínen rendelkezésre álló szellemi potenciál mellett nagy jelentősége van azoknak a hazai és külföldi szakmai eredményeknek és tapasztalatoknak, amelyek a neveléstörténeti szemléletváltást, az egyetemes és magyar neveléstörténet színesítését segítik. A muszlim civilizáció kapcsán Magyarországon a legfontosabb együttműködő partnereknek a Pázmány Péter Tudományegyetem iszlám kultúrával foglalkozó szakemberei tekinthetők, külföldön pedig a Madridi Autonóm Egyetem Arabisztikai Kutatóközpontjának, valamint a Salamancai Egyetem Neveléstudományi Karának munkatársai, akikkel az Intézet hivatalos kapcsolatban áll, illetve córdobai kutatóhelyek dolgozói. Fontos szakmai kontrollt jelent továbbá a Minaret Iszlám Alapítvány működtetőinek közreműködése, akik az iszlám vallásra vonatkozó ismereteikkel sokat segítenek a muszlim neveléstörténet kutatása kapcsán. (14) A magyarországi folyóiratok közül a Magyar Pedagógia (15) és az Iskolakultúra (16) az utóbbi években különösen sokat tett a – szakmailag kontrollált – muszlim neveléstörténettel kapcsolatos írások megjelenése érdekében. Az „Iskolakultúra-könyvek” sorozatban két, hamarosan megjelenő, muszlim nevelés- és művelődéstörténetről szóló kötet áll előkészítés alatt. 2002 februárjától kerül meghirdetésre a „Muszlim nevelés- és művelődés története” című speciálkollégium, mely remélhetőleg diákok újabb körét vonja be a kutatómunkába.

Összegzés

A globális etika kialakításának szükségessége nem mond ellent a világban jelenlevő kulturális sokszínűség megőrzésének, sőt, annak megértéséből és megismeréséből építhető fel. Bolygónk lakói együttesen felelősek saját sorsukért, Földünk jövőjéért, és a 21.

században az eddigieknél is több közös cselekvésre és együttgondolkodásra lesz szükség. Mindez elképzelhetetlen úgy, ha a népek egymás kultúráját nem próbálják megismerni, éppen most, amikor a telekommunikációs lehetőségek és a felgyorsult közlekedés nyomán először van igazán esély a közeledésre.

Jegyzet

- (1) Ld. erről: Kéri Katalin (2001): *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszereibe*. Műszaki, Budapest.
- (2) Le Goff, Jacques (2001): Tudomány-e a történetírás? *Magyar Lettre Internationale* 42. 3.
- (3) pl.: Mialaret, Gaston – Vial, Jean (ed.) (1981): *Histoire mondiale de l'éducation I-III*. Presses Univers. de France, Paris.
- (4) Larroyo (1982): *Historia comparada de la educación*. Porrúa, Mexico.
- (5) Armstrong, Karen (1998) *Mohamed – Az iszlám világ nyugati szemmel*. Európa, Budapest. 5–15.
- (6) Jean Delumeau francia történész egyik tekintélyes könyve, a *La peur en Occident (A félelem Nyugaton)*, Paris, 1985. című munka azt foglalja össze, hogy a középkori Európában a muszlimokat, a zsidókat és a nőket tartották a „Sátán ágenseinek”.
- (7) Armstrong i. m. 9.
- (8) Az 1995-ben útjára indult *Mozaikok a nevelés történetéből* című könyvsorozat 3. kötete *Távoli tájak, ismeretlen gyerekek* címmel (JPTE, TKI, Pécs, 1997; szerk., bevezető jegyzetekkel ellátta: Kéri Katalin) az e témával kapcsolatos szemelvények gyűjteményeként jelent meg, külön fejezetet szentelve az iszlám kultúrának is. Az egyetem Tanárképző Intézetében végzett diákok neveléstörténeti dolgozatait gyűjtötte csokorba a sorozat 5. kötete *Ezerszínű világ* címmel (PTE, TKI, Pécs, 2000.), mely könyvnek szintén van Európa periferiáira és a kontinensen túlra tekintő alfejezete.
- (9) A kurzusok annotációját l.: a Tanárképző Intézet tanrendjében: <http://tki.pjte.hu> illetve: <http://nostromo.pjte.hu/~carry>
- (10) L. erről: Géczy János (2001): A természetről való gondolkodás pedagógiai háttere – előadásorozatok és tanulmányutak tapasztalatai. *Acta Paedagogica* 1. 18– 23.
- (11) *Islám nevelésügy a 7–13. században*. (A főbb európai nyelveken megjelent elsődleges és másodlagos források összegző áttekintése) (F32219)
- (12) L.: *Fejezetek az iszlám művelődés történetéből és Iszlám: A tudás vallása* (megjelenés alatt álló kötetek); Géczy János (2000): *Alláh rózsái*. Terebess, Budapest; Géczy János (2001): *Természet-kép*. Krónika Nova, Budapest.
- (13) Kéri Katalin (1997): *Rendszer és tudás*. MTA PAB Neveléstörténeti felolvasósülés, Pécs, október 17. Uő. (2001): *Mit jelent a dzsihad? – korreferátum; Isten neve a béke: Keresztény-izlám konferencia*, november 28. Pécs; Géczy János (2001): *Neveléstörténet és/vagy művelődéstörténet. I* Neveléstudományi konferencia, október 24–26. Budapest.
- (14) E tanulmány szerzője sokat köszönhet mindenekelőtt Mohamed Shubail Eisha doktornak és feleségének, Tesnimnek, Al-Hilál Sa faa egyetemi docensnek, valamint Szalontai Eszternek, Tóth Csillának, Elter Nórának és Mohamed Abdulgálib Al-Dubai főszerkesztőnek.
- (15) Géczy János (1999): A tudás forrása: a kert. *Magyar Pedagógia* 3. 221– 243. Kéri Katalin (1998): Tanárok a középkori iszlám világban. *Magyar Pedagógia* 1. 17– 25. Uő. (1999): Alapfokú oktatás a középkori iszlám világban. *Magyar Pedagógia* 1. 61–71.
- (16) Kéri Katalin (1997): Ibn Tufáil, az arab Rousseau. *Iskolakultúra*, 4. 120–123., Rendszer és tudás. Uő. (1997): *Uo.* 10. 110–114. Uő. (1998): Az indusdió magja. *Uo.* 5. 76–79. Uő. (1999): Az írott szó csendes birodalma – Könyvek és könyvtárak a középkori iszlám világban. *Uo.* 5. 29–41., „A tudás legyen gazdagságod” – Medreszék a középkori iszlám világban. *Uo.* 12. 29–40. Uő. (2000): Tudományok és tanulmányi tervek a középkori iszlám világban. *Uo.* 6–7. 81–97. Uő. (2001): „Keressétek a tudást mindenütt...!” *Uo.* 11. 3–9.

Irodalom

- Anwar Musztafa: Az iszlám. In: *Kultúra és közösség – Vallás és közösség* S. Szabó Péter. (Szerk., 2002): 4. 89–97.
- Az Ezeregyéjszaka meséi I–VII*. Atlantisz, Budapest, 2000. Fordította: Prileszky Csilla
- Brentjes, Burchard (1986): *Izmael fia*. Kossuth, Budapest.
- Brett, Michael – Forman, Werner (1985): *A mórok – Az iszlám kultúra Nyugaton*. Gondolat, Budapest.
- Burchardt, Titus (1994): *Kristályparadicsom*. Stella Maris, Budapest.
- Cahen, Claude (1989): *Az iszlám a kezdetektől az oszmán birodalom létrejöttéig*. Budapest.
- Dévényi Kinga – Iványi Tamás (1987): *Az arab írás története*. Kőrösi Csoma Társaság Keleti Nyelvek Kollégiuma, Budapest.
- Goldziher Ignác (1981): *Az iszlám kultúrája I–II*. Gondolat, Budapest.

- Goldziher Ignác (1980): *Az iszlám*. Magvető, Budapest.
Ibn Battúta zarándokútjai és vándorlásai. (1964): Gondolat, Budapest.
Ibn Khaldún (1994): *Bevezetés a történelembe*. Osiris-Századvég, Budapest. Ford.: Simon Róbert
Ibn Tufail (1961): *A természetes ember*. Európa, Budapest.
Mazahéri, Aly (1989): *A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig*. Európa, Budapest.
Robinson, Francis (1996): *Az iszlám világ atlasza*. Helikon-Magyar Könyvklub, Budapest
Rogers, Michael (1987): *A hódító iszlám*. Helikon, Budapest
Rostoványi Zsolt (1983): *Mit kell tudni az iszlámról?* Kossuth, Budapest.
Rostoványi Zsolt (1998): *Az iszlám a 21. század küszöbén*. Aula k., Budapest.
Said, Edward W. (2000): *Orientalizmus*. Európa, Budapest.
Simon Róbert (1994): *Korán – A Korán világa*. Helikon, Budapest.

Abstract

In the last century the experts on Hungarian history of education paid hardly no attention to the introduction of the history of Islamic education. However without this we can not understand neither the history of education nor the cultural history of Europe in the Middle Ages. This is also indispensable for the dialogue among cultures.

In this article we summed up the efforts made by our colleagues working in the Teacher Training Institute of the University of Pécs who contributed by their lectures, publications to make Islamic history of education and cultural history acquainted.